

ОСТАПЕНКО Т. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

КОЗЛАНЮК В. К.,
аспірант кафедри історії держави і права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 340.15 (477.8)''1529'' : 343.3/7

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ЗЛОЧИНІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДжЕРЕЛАХ ПРАВА КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО ТА СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1529 Р.

Стаття присвячена аналізу ролі і місця системи державних злочинів у правовому і суспільному житті українських земель у польсько-литовську добу. У ній встановлено, що в законодавстві Королівства Польського та Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. існувала система караних діянь, які посягали на основи державного ладу і за які були передбачені суворі покарання. Також у статті проаналізовано основні склади державних злочинів у досліджувану добу, а також систему покарань за їхнє скоєння.

Ключові слова: Королівство Польське, Статут Великого князівства Литовського 1529 р., система покарань, державні злочини, державна зрада, втеча до ворожої країни, кримінальна відповідальність.

Статья посвящена анализу роли и места системы государственных преступлений в правовой и общественной жизни украинских земель в польско-литовский период. В ней установлено, что в законодательстве Королевства Польского и Статуте Великого княжества Литовского 1529 г. существовала система наказуемых деяний, которые посягали на основы государственного строя и за которые были предусмотрены суровые наказания. Также в статье проанализированы основные составы государственных преступлений в исследуемый период, а также система наказаний за их совершение.

Ключевые слова: Королевство Польское, Статут Великого княжества Литовского 1529 г., система наказаний, государственные преступления, государственная измена, бегство во вражеское государство, уголовная ответственность.

The article is devoted to the analysis of the role and place of the system of state crimes in the legal and public life of Ukrainian lands in the Polish-Lithuanian period. It established that in the legislation of the Kingdom of Poland and the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529 there was a system of punishable acts that encroached on the foundations of the state system and for which severe penalties were provided. The article also analyzes the main components of state crimes in the period under investigation, as well as the system of penalties for committing them.

Key words: The Kingdom of Poland, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529, system of punishments, state crimes, treason, flight to the enemy state, criminal responsibility.

Вступ. У процесі розбудови суверенної і незалежної Української держави історичне минуле, правова спадщина українського народу відіграють важливу роль. Серед багатьох історико-правових явищ велике значення для юридичної науки має дослідження системи кримінальних злочинів та покарань взагалі та державних злочинів зокрема. Актуальність дослідження зумовлюється кількома причинами.

По-перше, наявні сьогодні дослідження недостатньо відтворюють становлення і розвиток системи державних злочинів в історії українського права. У наукових працях, як правило, ця проблематика висвітлюється фрагментарно.

По-друге, у сучасній Українській державі відбуваються складні і неоднозначні процеси реформування системи кримінального права: прийняття нових нормативно-правових актів сприяє демократизації та гуманізації сфери права, його пристосуванню до вимог сьогодення, до реалій повсякденного життя з урахуванням тих чинників, які склалися у сучасному світі. З огляду на важливі перетворення у вітчизняному праві значущим і актуальним є здійснення цього історико-правового дослідження.

Питання історичного розвитку системи кримінального права України взагалі та державних злочинів на українських землях у польсько-литовську зокрема були предметом досліджень багатьох вчених: Ю. Бардаха, І.Й. Бойка, М.В. Єпура, П.П. Захарченка, Ю.В. Копик, К.Е. Ливанцева, І.А. Малиновського, П.П. Музиченка та ін.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення історичних закономірностей зародження системи державних злочинів на українських землях у польсько-литовську добу та їхньої регламентації за нормами джерел права Королівства Польського та Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання:

- встановити, які саме склади державних злочинів існували на українських землях у польсько-литовську добу та містилися у відповідних джерелах права;
- виявити, які чинники впливали на формування даної системи злочинів у досліджуваній період;
- визначити, які покарання застосовувалися до осіб, що скоїли дані злочини.

Результати дослідження. У Польському Королівстві XIV ст. відбувалися становлення і розвиток норм та інститутів кримінального права взагалі й інституту державних злочинів зокрема. Підтвердженням цього стали норми Віслицького статуту 1347 р., Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р., Пьотрківського статуту 1347 р. та інших нормативних актів, що передбачали відповідальність за правопорушення, яку встановлювали від імені держави королівські чиновники.

Слід зазначити, що, відповідно до положень Віслицького статуту 1347 р., найважчим визнавався злочин проти держави, який передбачав діяння, спрямовані проти польського короля, зокрема замах на його життя. Польська влада переслідувала і за такий злочин, що загрожував загальнодержавним інтересам, – зраду. Особливими формами зради були передання землі супротивникові або введення ворога в країну. З поняттям зради пов'язували також бунт проти короля.

Непогора владі вважалася кримінально-караною. Вона могла бути здійснена і дією (застосування фізичної сили для перешкоджання діяльності службової особи), і бездіяльністю (невиконання наказів посадової особи). Неповага до влади була кримінально-караною, якщо вона стосувалася короля чи суду. Формою вини у цих двох злочинах міг бути лише умисел. Пьотрківський статут 1347 р. неповагою до влади визнавав оголення меча в присутності польського короля. Якщо в процесі вчинення цієї дії нікого не було поранено, польський король мав право помилувати злочинця, в іншому випадку кара була неминучою.

Серед злочинів проти основ держави Віслицький статут 1347 р. виділяв лише один – порушення обов'язку несення військової служби. Ст. 8 цього акта визнавала суб'єктом такого злочину володільців земської власності, зобов'язаних нести військову службу [1, с. 293].

До окремої категорії державних злочинів польське законодавство відносило посадові злочини. Польське Королівство кримінально-правовими нормами гарантувало безпеку

в державі, зокрема захищало від зловживань посадових осіб владою. Особливо каралося вимагання хабара. Покарання за хабар передбачало звільнення з посади та нанесення винному клейма на обличчя [7, с. 184].

Особливим видом державних злочинів законодавство Польського Королівства називає злочини проти державної казни, адже саме ці злочини наносили шкоду економічній стабільності та безпеці держави. Повний звід статутів Казимира Великого відносив до злочинів проти скарбниці незаконне видобування солі з королівських копалень, захоплення чиновниками частини доходів, що належали скарбниці, використання в обігу іноземної монети (це почало вважатися злочином після едикту про примусове запровадження вітчизняної монети), фальшивомонетництво. Фальшування монет у Галичині в складі Польського Королівства було поширеним злочином, оскільки технологія виготовлення польських грошей була дуже простою. Зростання кількості злочинів із фальшування монет змусило польську владу вдаватися до надзвичайних заходів. Одним із них стало посилення покарання за вчинення цього злочину. Надалі фальшивомонетників і осіб, котрі розповсюджували підроблену монету, незалежно від їх станової належності, мали засуджувати до спалення на вогнищі. Вжиті заходи принесли позитивні наслідки, оскільки впродовж XVI ст. в актових джерелах майже не простежуються згадки про фальшування грошей. Лише 1579 р. було страчено львівського ювеліра Леонарда Матіяшека, який займався підробкою грошей [10]. У складі монетних скарбів, що датуються XVI ст., фальшиві номінали також майже не трапляються.

Важливий етап розвитку системи кримінального права й інституту державних злочинів припадає на період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

У другій половині XIV ст. значна частина українських земель (Волинь, Чернігово-Сіверщина, Поділля, Київщини) була приєднана до складу Великого князівства Литовського, що привело до формування Литовсько-Руської держави, однієї з найвпливовіших та найдинамічніших держав Середньовічної Європи. Ця держава досягнула, як для того часу, високого рівня розвитку завдяки тому, що здійснювала розумну політику, бережно ставилася до правових і культурних надбань народів, що увійшли до її складу, використовувала державний досвід інших країн. Період Литовсько-Руської держави у правовій сфері характеризувався певними особливостями, головною з яких було домінування руського права, що стало основою всієї правової системи Великого князівства Литовського у XIV – XV ст.

Внаслідок укладення Люблінської унії 1569 р. утворилася Річ Посполита та був здійснений перерозподіл українських земель: до Польської Корони відійшла Галичина, Холмщина, Волинь, Поділля, Брацлавщина, за Литвою (з етнічних українських земель) збереглися Берестейщина та Пінщина. Люблінська унія мала негативні наслідки для України, оскільки започаткувала процес експансії польських феодалів і католицької церкви на українські землі [2, с. 177].

Правове регулювання кримінальних відносин на українських землях, які перебували у складі Великого князівства Литовського, здійснювалося спочатку на основі звичаєвого права, Руської правди, обласних привілеїв, Судебника Казимира 1468 р., відтак за Литовськими статутами. З усіх трьох Статутів Великого князівства Литовського саме Статут 1588 р. був найдосконалішим і діяв до 1842 р. Укладення в 1588 р. Третього Литовського статуту мало на меті узгодити литовське право з польським. Це було викликано значними соціальними і політичними змінами, що сталися після впровадження реформи 1557 р. («Устави на волоки») й акта Люблінської унії 1569 р. Чинність третього Литовського статуту поширювалася на Волинське, Брацлавське, Київське воєводства, а з 1635 р. і на Чернігівське у складі Литви, а в Руському, Белзькому, Подільському воєводствах у складі Польщі, згідно з умовами Люблінської унії 1569 р., діяло «старе польське право» (Статути Казимира Великого 1420 р., Вартський статут 1423 р., Статут Яна Ласького 1506 р. та ін.). Правове регулювання кримінальних відносин у Волинському, Брацлавському, Київському і Чернігівському воєводствах визначалося на основі неоднакового правового статусу суб'єктів правовідносин. Як провоздатність, так і дієздатність осіб на українських землях

у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої визначалася відповідно до їх станової і релігійної належності.

Також слід відзначити, що у Великому князівстві Литовському діяло декілька правових підсистем: писане польсько-литовське та литовсько-руське право (було представлено нормативно-правовими актами польсько-литовського та литовсько-руського походження – Статути Великого князівства Литовського 1529 р. та 1566 р., привілеї, Судебник Казимира IV тощо), міське право (норми магдебурзького права та інших його різновидів, що діяли на українських землях), право етнорелігійних груп (норми права вірменської, мусульманської, єврейської громад). Всі ці правові підсистеми містили норми кримінального права, але система державних злочинів у даний період отримала своє відображення лише в нормах писаного польсько-литовського права, яке й охороняло державні інтереси в цілому.

У XVI ст. на чолі Литовсько-Руської держави стояв великий князь Литовський або, як його ще іменували в офіційних документах – Господар. За формою правління у XIV – на початку XV ст. Велике князівство Литовське було ранньофеодальною монархією, великокнязівська влада в якій передавалася на змішаних засадах: у межах династії Гедиміновичів, але не обов'язково старшому синові. Державна влада організовувалася і підтримувалася системою сюзеренітету-васалітету. З укладенням Кревської унії Гедиміновичі здобувають і польську корону. З середини XV ст. виникає усталена практика обрання спільного короля і великого князя для Польщі і Литовсько-Руської держави. Відбувається поступова трансформація форми правління: з магнатів і верхівки духовенства утворюється орган, який згодом обмежує верховну владу, – Пани-Рада; періодично відбуваються з'їзди шляхти – сейми; наприкінці XV ст. Пани-Рада і сейм зливаються у Великий Вальний сейм Великого князівства Литовського. У державі встановлюється станово-представницька монархія.

У Великому князівстві Литовському, хоча і повільно, відбувається розвиток капіталістичних відносин. XVI століття – це час формування і нових правових засад. Властиве феодальному праву домінування приватного права ще не подолане, але потроху зміцнюється право публічне.

У цих умовах деяких змін набуває статус глави держави. З кінця XV – на початку XVI ст. за великим князем закріплюється титул «Господар». На думку П.П. Музиченка, саме в цей період формується поняття державних злочинів. Вчений зауважує, що в Руській Правді згадуються такі злочини, як, наприклад, крадіжка князівського коня, за що передбачена подвійна віра, але князь розглядається не як глава держави, а як приватна особа, яка належить до привілейованої суспільної верстви; це дає змогу багатьом дослідникам давньоруського права стверджувати, що Руська Правда не знала державних злочинів [9, с. 276]. Не знає офіційного закріплення державних злочинів і Судебник великого князя Казимира 1468 р. На думку М. Ясинського, перший Київський привілей, виданий після ліквідації Київського удільного князівства приблизно у 1471 р., вже містив вказівки щодо покарання за державну зраду [11, с. 48]. Так, сучасний дослідник М. Спур вказує, що за Київським привілеєм державна зрада каралася смертю («хто имеет на нас лихо мыслити або на землю нашу»). Додатковим покаранням за цей злочин була конфіскація маєтку. Таке покарання суперечило викладеній у цьому привілеї нормі, згідно з якою за злочин чоловіка і батька жінка та діти злочинця не каралися і маєтку в них не віднімали. Однак фактично державна зрада тягла за собою позбавлення злочинця всіх прав, у т. ч. права передачі маєтку в спадок, тож діти і жінка злочинця позбавлялися нерухомого майна [3, с. 239]. Крім того, на думку вченого, за правом, що діяло в Київській землі, за вказаний злочин практикувалося покарання у вигляді ув'язнення («нятство»). У литовсько-руському праві ув'язнення застосовувалося швидше як досудовий захід; Київський привілей закріплює «посаження в нятство» як вид покарання. Можемо припустити, що поява такого виду покарання саме в праві Київської землі, де були міцними давні руські правові традиції, не випадкова. Літописи свідчать, що київські князі в ході політичної боротьби практикували посадження суперників «у поруб» (у погріб), «в железа» (заковування у кайдани) як покарання за участь в інтригах і заколатах [3, с. 240].

До Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. також були внесені склади злочинів, які кваліфікувалися як злочини проти особи великого князя: втеча до країн, що перебували у ворожих відносинах із Великим князівством Литовським, підробка великокнязівських грамот або печаток, образа великокнязівських в'ярників, нескорення рішень великокнязівського суду – центральної державної судової установи. Вказані злочини сучасний дослідник кваліфікував би швидше як державні, а не такі, що спрямовані проти особи глави держави, однак у XVI ст. зберігалось традиційне для середніх віків ототожнювання держави й особи великого князя.

Цікаво, що в Статуті 1529 р. згадування про вказані злочини поміщене на початку, фактично у розділі I, але розділ не має порядкового номера і назви. Так, арт. 2 розд. I Статуту 1529 р., який має назву «О зраженъе маестату господарского, а то в том, хто бы до земли неприятельское втек», вказує, що особа, яка утікала до ворожої землі, позбавлялася своєї гідності, а її маєток переходив до господаря, тобто великого князя («Хто бы кольвекъ с подданных наших с панства нашего втек до земли неприятелей наших, таковой каждый честь свою тратить, а имень его отчизное и выслужонное, а купленое ни детем, ани близким, только на господара») [8, с. 94]. Схожий склад злочину містить арт. 3 цього ж розділу, який характеризує випадок продажу або віддання у заставу маєтку людиною, яка потім втекла до ворожої держави («Коли будеть оный человек перед вчинком оногo злого вчинку, будучи ещо в панстве нашем, продал або запродад какое имень кому, а будет ли он тое рады его не ведал, а на то право поднесеть...») [8, с. 95]. У цій ситуації законодавець дозволяє набувачу володіти купленим майном або взятим у заставу майном, якщо той присягне, що не знав про задум особи втекти («...маеть он купленое або закупленое от него имень с покоем держати...») [9, с. 277]. Якщо він відмовлявся присягнути на це, тоді втрачав право як на своє майно, так і на майно, що було придбане або взятє у заставу у такої особи («А пак ли бы не хотел присягнути. тогда и тот свое властное имень, и тое купленое, и заставленое от него тратить») [9, с. 277]. Зміст цієї статті, на нашу думку, цікавий тим, що, з одного боку, вона містить склад державного злочину, але, з іншого боку, передбачає певні юридичні наслідки майнового характеру не для особи, яка його вчинила, а для іншої особи. Цей приклад ще раз доводить певне змішування приватного та публічного права в регулюванні суспільних відносин досліджуваного періоду. Аналогічні наслідки в разі втечі батька або брата передбачає арт. 4 цього розділу для синів або братів особи, що втекла до ворожої землі [9, с. 277].

Важливий склад державного злочину містить арт. 5 розд. I Статуту 1529 р., який вказує на покарання за підробку великокнязівських грамот або печаток та користування ними («Коли бы хто листы або печати наши фалшовал або их ведомо поживал...») [8, с. 73]. Даний артикул встановлює дуже суворе покарання у вигляді кваліфікованої смертної кари шляхом спалення винної особи («...таковой каждый фалшер мает каран быти огнем») [9, с. 278]. Певний інтерес представляє арт. 6, який регламентує порядок притягнення до відповідальності особи, яка образила господарського в'ярника або посланця. Ці особи є представниками князівської влади, і, відповідно, це діяння розглядалося як серйозний державний злочин («Тэж коли бы который подданный наш в'ярника нашего земского або посланца на справе нашей земской зквалтовал, зранил або збил...») [9, с. 278]. Санкція артикулу містить покарання у вигляді смертної кари («таковой каждый маеть каран быти горлом, так, как бы маестат наш господарский образил») [9, с. 278].

Також досить суворо карався наклеп у здійсненні державного злочину: «коли бы хто, обмовляючи кого-кольве, винил ку соромоте або ку страченью головы а што бы о горло або о имень, або о которое кольве каранье, тогда тот, хто на кого помовить, а не доведеть, тым караньем маеть сам каран быти») [8, с. 80].

Загалом, говорячи про регламентацію цієї категорії злочинів у Статуті 1529 р., слід погодитися із професором П.П. Музиченком, який вважав, що державні злочини в цьому документі ще не отримали належного їм місця у системі злочинів Великого князівства Литовського. Процес емансипації публічної політичної влади тільки-но дійшов до європейських країн. Епоха Відродження стимулювала розвиток інститутів примусу держави, сис-

теми станового представництва, державного апарату як такого, появу кадрів професійних чиновників. Але до тріумфу ери етатизму було ще далеко. І, оскільки держава все ще базувалася на особистісних стосунках, а не на абстрагованій концепції держави, державним злочинам також був притаманний особистісний відтінок, характерний для злочинів проти особи. Мабуть тому норми Статуту 1529 р. регламентують тільки втечу до ворожої землі й образу господаря як склади злочинів, відомі ще за часів раннього державотворення [9, с. 280].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз положень джерел права Королівства Польського та Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., присвячених характеристичі державних злочинів, дає змогу стверджувати про досить високий рівень регламентації цієї категорії злочинів на законодавчому рівні порівняно з попереднім історичним періодом та попередніми джерелами кримінального права на українських землях. У досліджуваних документах існує більш чітка класифікація даних злочинів, а також докладно встановлюється система покарань за їхнє скоєння.

Список використаних джерел:

1. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. 399 с.
2. Бойко І.Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569 рр.): монографія. Львів, 2011. 318 с.
3. Спур М.В. Покарання за злочини проти держави за Статутами Великого князівства Литовського. Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць / редкол.: С.В. Ківалов та ін. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 49. С. 239–243.
4. Захарченко П.П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2004. 399 с.
5. Копик Ю.В. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 220 с.
6. Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.): Конспект лекцій з курсу «Історія держави і права УРСР» для студентів юридичного фак-ту університету. 1966. 65 с.
7. Ливанцев К.Е. История государства и права феодальной Польши XIII – XIV вв. Л.: Ленинградский университет, 1958. 364 с.
8. Малиновский И.А. Учение о преступлении по Литовскому статуту. К., 1894. 203 с.
9. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. О.: Юрид. л-ра, 2004. 467 с.
10. Центральний Державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 170–176: Про страту львівського ювеліра Леонарда Матіяшека, який займався підробкою грошей; 1579 р.
11. Ясинский М.Н. Лекции по внешней истории русского права. Вып. I. Введение и история источников права первого периода. К., 1898. 162 с.

